
Muratáj

Irodalmi, művelődési, társadalomtudományi és kritikai folyóirat
2002/1-2

Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva – Lendava
2002

Monok István

Nyugat-magyarországi olvasmányok a XVI–XVII. században

Egy Szegeden 1980-ban elindított kutatási program a kora újkori Magyarország olvasmányműveltsége forrásainak feltárását tűzte ki célul.¹ A program tervezetében kiemelte azt a szándékot, hogy az egyes társadalmi rétegek, vallási csoportok mellett az akkori Magyarország egyes területi egységeinek olvasmányanyagát is összehasonlítsa. Az összegyűlt forrásanyag feldolgozása sok évet vesz majd igénybe, ám a dokumentumok bibliográfiai leírása,² egyszerű olvasatban történő kiadása,³ a könyvjegyzékeken szereplő egyes tételek megfejtése, az eredmények számítógépes rögzítése⁴ már eredményeket tudhat maga mögött. Elkészült az olvasmánytörténeti források tipológiája,⁵ és megjelentek az első feldolgozó tanulmányok

¹ Keveházi Katalin: Aufarbeitung und Publikation von ungarischen Bücherverzeichnissen aus der Zeit vom 16. bis 18. Jahrhundert. Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte. 1985. 68–71.; Monok István: A XVI–XVII. század magyarországi olvasmányai. (Régi magyarországi könyvjegyzékek összegyűjtése és publikálása.) Csongrád megyei Könyvtáros, 1985/1–2. 15–20.; Uő.: XVI–XVII. századi olvasmánykultúránk. Magyar Könyvszemle, 1988. 78–82.; Uő.: Die buchgeschichtlichen Forschungen in Szeged 1980–1995. Frühneuzeit-Info. 7(1996) nr. 2. 253–258.

² KtF I–XI.

³ ADATTÁR 11–19.

⁴ <http://www.eruditio.hu> Az egyes könyvtételekre vonatkozó adatfelvétel leírása: Monok István: Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon. 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás. Szeged, 1993. /Olvasmánytörténeti Dolgozatok V./ 59–60.

⁵ MONOK 1993. (lásd a 4. jegyzetben)

⁶ Lásd többek között: Monok István: Olvasmánytörténeti forrásaink – értelmiségtörténet (Quellen zur Geschichte des Lesens – Geschichte der Intelligenz). – Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk. Zombori István. Szeged, 1988. 169–181.; Kokas Károly: Könyv és könyvtár a XVI–XVII. századi Kőszegen. Szeged, 1991. /Olvasmánytörténeti Dolgozatok III./; Farkas Gábor: A 16–17. századi polgári könyvtárak típusai. Magyar Könyvszemle 1992. 100–121.

is.⁶ Az elmúlt években sikerült a kutatásokat kiterjeszteni a ma hozzáférhető régi könyvállomány kéziratos bejegyzéseinek vizsgálatára is, illetve a levéltári dokumentumok feldolgozása során az azokban említett könyvek kézbe vételével közelebb léphettünk a kora újkori Magyarország olvasmányaihoz.⁷ A kutatómunka eredményei tehát, annak ellenére, hogy a korabeli jegyzékek egyes tételeinek azonosítását folytatni kell, feljogosítanak arra, hogy ezen előadás keretén belül röviden jellemezzük a nyugat-magyarországi főúri udvarok, illetve az azokban élők könyves kultúráját. Továbbá arra is, hogy összehasonlítsuk Nyugat-Magyarországnak és Magyarország más területeinek olvasmánytörténetre vonatkozó forrásviszonyait, továbblépve pedig egy-egy példával rámutassunk az itteni, a felvidéki és az erdélyi városokban fennmaradt könyvjegyzékeknek azokra a különbözőségeire, amelyek az egyes városok reformációtörténetét illetik. Konkrétabban: a protestantizmus mely szellemi áramlatainak jelenléte mutatható ki egy-egy városban, s ilyen szempontból milyen különbségek figyelhetők meg területenként, időszakonként.⁸

A továbbiakban a ma nyugatról nem Magyarországhoz tartozó területek

⁷ A nyugat-magyarországi könyvtárakkal kapcsolatban a legfontosabb eredmények: Grüll Tibor: Irodalmi élet és könyvgyűjtés a XVII. századi Sopronban. PhD értekezés. Szeged-Sopron, 1997. (a továbbiakban: GRÜLL 1997); Koltai András: Batthyány Ádám udvara. Bp.-Szeged, 2002. /A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV./; Monok István-Ötvös Péter: Batthyány Boldizsár könyvtára. Bp.-Szeged, 2002 /A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai V./

⁸ Nem szándékozunk most egy Burgenland könyvtártörténetére vonatkozó bibliográfiát közölni, csak utalnánk az utóbbi évtized összefoglaló jellegű tanulmányaira jelezvén, hogy munkánk nem járatlan úton halad: Kovács József László: Közműveltség Nyugat-Dunántúl városaiban a 16. századtól. – Internationales Kulturhistorisches Symposium Megersdorf. Bd. 8. – Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion „Megersdorf” 1976 Kőszegen: A pannon térség iskola- s művelődésügye 1918-ig, különös tekintettel a felsőbb oktatásra. Szombathely, 1978. 119–136.; Tóth, István György: Schichten der Gesellschaft – Schichten der Kultur. Analphabetentum und Bücherkultur in südburgenländischen Raum im 16. und 17. Jahrhundert. = Türkenkriege und Kleinlandschaft II. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 26–30. September 1984. auf Burg Schlaining. Red. von Rudolf Kropf. Eisenstadt, 1986. /Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Heft 73./ 195–216.; Bariska, István: Die städtische Kultur in Westungarn im 16. und 17. Jahrhundert. – Türkenkriege und Kleinlandschaft II. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 26–30. September 1984. auf Burg Schlaining. Red. von Rudolf Kropf. Eisenstadt, 1986. /Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Heft 73./ 251–266.; Probst, Franz: Die burgenländischen Druckereizentren im 16. und 17. Jahrhundert und ihre Einflüsse auf die pannonische Kultur. – 18. Internationales Kulturhistorisches Symposium Megersdorf. – 18. Mednarodni Kulturnozgodovinski Simpozij Modinci. Celje 1986.: Buchdruck und Druckschriften im pannonischen Raum bis zu den josephinischen Reformen. Einfluss und Auswirkungen. Maribor, 1988. 155–163.; egy teljesebb könyvtörténeti bibliográfia: ADATTÁR 18/2. 264–277.

elnevezésére a „Nyugat-Magyarország” elnevezést használok. A XVI–XVII. századi területi hovatartozás szerint sem egyértelmű az egyes helyiségek helyzete, nem is beszélve arról, hogy milyen összevisszaság lenne, ha a mai területi elrendezésből indulnánk ki. Csak a példa kedvéért: a XVI. században Ruszt, Sopron és Kőszeg a reformáció szellemi áramlatait tekintve még egy területhez tartozott, a XVII. században már voltak jelentős különbségek. Kőszeg Burgenlandhoz nehezen sorolható (mert más, mint Kismarton, Sopron vagy Ruszt), Sopron pedig ma nem tartozik oda. A „Nyugat-Magyarország” tehát a továbbiakban számomra nagyjából a mai Burgenlandot, a mai Szlovénia észak-keleti részét, a Muraközt és a mai Magyarország nyugati peremét jelenti (Szombathely, Győr és Pozsony már nem tartozik ide).

A nyugat-magyarországi főúri udvarokról

A most a vizsgálódás homlokterébe állított terület főúri udvari kultúrájáról nem teljes a képünk. A XVI. századból viszonylag jól dokumentált a Batthyány udvar Németújvárt, a XVII. század végétől a Nádasdy udvar Pottendorfban, illetve az Esterházy Kismartonban. Sajnos nem maradt ránk könyvjegyzék az Erdődyektől, a Bánffyaktól vagy az Istvánffyaktól.⁹ A Zrínyi család olvasmányairól is csak a XVII. század derekától alkothatunk konkrét képet. A mai horvátországi területek nemességének erudícióját is jobbára csak a ma is hozzáférhető régi könyvek tulajdonosi bejegyzései alapján elemezhetjük.¹⁰ Lendva olvasmánykultúrája is csak per analogiam jellemezhető.¹¹ Az analógia alapjául, azt hiszem, hogy Batthyány Boldizsár németújvári udvara, illetve a Beythe család (István, András és Imre) könyvei szolgálhatnak. Ugyan-

⁹ Bibliográfiát a terület főúri udvarairól lásd: Monok, István: Bibliotheken und Erudition der Magnaten in Ungarn. 1526–1711. Eine Bibliographie. In: Kulturelle Zentren der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Vergleichende Studien zur herrscherlichen, adligen und geistlichen Kultur in Böhmen, Mähren, Ungarn und den Erbländern. Bibliographie. Vorgelegt von Karl Vocelka, Thomas Winkelbauer. Wien, 1996. Universität Wien. Bd. II. 1–43.; cf. ADATTÁR 18/2. 264–277.

¹⁰ Monok István: Zrínyi Miklós könyvtára és a többi horvátországi magángyűjtemény a 17. században. (Bibliográfiai összefoglalás). In: Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez. Szerk. Bálint István János. 1987. OSZK, 55–63.

¹¹ cf. Horváth Sándor: Alsólendva múltja és jelene. Alsólendva, 1942. 20–46. (a Bánffy, a Nádasdy, majd az Esterházy udvarokról); Németh József: Lendva kulturális és irodalmi jelentősége. In: Naptár '87. Murska Sobota, 1986.; Bence Lajos: A XVI. századi irodalom és nyomdászat. Muratáj, 2000. 177–182.

csak fontos figyelni a sárvári Nádasdy udvarra, és ennek köznemesi környezetére is.¹²

Vessünk azonban egy pillantást azokra az udvarokra, illetve azok szellemi környezetére, amelyeket az alsólendvai Bánffy család művelődési szokásainak megítélésében példának tarthatunk.

Benda Kálmán egy, a magyarországi köznemesség műveltségét jellemző tanulmányában megállapítja, hogy a köznemesség rendszeresebb iskoláztatása Magyarországon és Erdélyben a XVII. század második felében a felvilágosodással indult el.¹³ Neveltetésük azonban, ide értve az olvasás és írás, továbbá a latin nyelv alapelemeinek oktatását, de legfőképpen a nemesi létre, továbbá a harcra való felkészítést nagyobb részben egy-egy főúri rokon udvarában történt. Ezek az udvarok a budai, a bécsi, illetve más királyi, fejedelmi udvar mintáját követve jöttek létre, akár a humanista udvari kultúra, akár a reformációval megjelenő, mondjuk egyházszervező udvar hatásáról legyen szó. Vitatkozni lehet arról, hogy a mohácsi csatavesztést, illetve Buda elestét követően a magyarországi főúri udvarok, továbbá a fejedelmi központ Erdélyben mennyire tudatosan vállalta a központi udvar művelődésszervező funkcióit, de mos-

¹² Az egyik legutóbbi tudományos ülészak anyaga erről az udvarról: Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: 1998. Szeptember 10–11. Szerk.: Söptei István. Sárvár, 1999, Nádasdy Ferenc Múzeum.

¹³ Benda Kálmán: A magyar nemesség iskolázottsága a 16–17. században. In Magyarország társadalmi a török kiűzésének idején. Szerk.: Szvircsek Ferenc. Salgótarján, 1984. /*Discussiones Nogradenses* 1./ 98–102. Végkövetkeztetésként a következőt írja: „Azt mondhatjuk tehát, hogy az átlagos főúri műveltség a 17. század elején nem terjedt túl az írás, az olvasás, és a latin nyelv ismeretén. Hogy a köznemesi milyen volt, nem tudjuk pontosan meghatározni, de bizonyosra vehetjük, hogy általában ezen nem ment túl, inkább alatta volt. A jómódú birtokos köznemes is megtanult írni és olvasni, jól-rosszul tudott latinul, ismerte Werbőczy Hármaskönyvét, ez volt a kötelező alpműveltség. Ehhez járult az imádságok, zsoltárok, a káték ismerete. ... A köznemes ifjak iskoláztatása lényegében a 17. század második felében, a felvilágosodással indult meg.”; lásd még: Rácz István: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. pp. 159–170.: Szemléleti jellemzők.; Tóth István György: Kalendáriumokat forgató és Berzsenyivel társalkodó vasi nemesek bibliotékái. In Unger Máttyás emlékkönyv. Szerk.: E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. Budapest, 1991. 159–171.; Uő.: A kisnemesség olvasni tudása a 18. században. In A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993, MTA Történettudományi Intézet.; Uő., kutatási eredményeinek összefoglalásaként: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Budapest, 1996, MTA Történettudományi Intézet. /*Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. 17./; Pálmány Béla: Köznemesek a szécsényi Forgách uradalomban 1542–1848. Salgótarján, 1982. /*Tanulmányok Szécsény múltjából* 5./; egy másfajta felfogást képvisel: Kristóf Ildikó: „Istenes könyvek – ördögös könyvek”. Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján. In Népi kultúra – Népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve. XVIII. Budapest, 1995, Akadémiai Kiadó. 67–104.

tani mondandónk szempontjából ez nem eldöntendő kérdés. Biztos azonban, hogy ha csak a Thurzók szerepvállalására gondolunk,¹⁴ és arra, hogy Batthyány Boldizsár,¹⁵ csakúgy, mint Nádasdy Tamás iskolát és nyomdát alapít, könyvtárat szervez, tudós kört fogad udvarába, aktív támasza a szerveződő új egyháznak¹⁶, a magyar irodalom XVI. századi történetét Horváth János meg tudta írni az udvarokat sorra véve, akkor ezen nem kis számú udvartartás, illetve az azokban élő köznemes, lelkész és iskolamester művelődésének lehetőségét nem lehet teljesen tagadni.¹⁷ Nem utolsó sorban ezeknek az intézményeknek a hatása lehet az, hogy a XVI. század végén az induló főúri peregrináció mel-

¹⁴ Kurt Bathelt: Die Familie Thurzo in Kunst und Kultur Ostmitteleuropas (1450–1640). Deutsche Monatshefte. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Ostdeutschums. 1940/3-4. 115–127.; Erdélyi, Gabriella: Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter. Budapest, 1998, ELTE BTK. 118–132.; A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602–1624. Sajtó alá rend.: Dományházi Edit, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Latzkovits Miklós. Szeged, 1989, JATE. /Fontes rerum Scholasticarum I./

¹⁵ Iványi Béla: Batthyány Boldizsár, a könyvbarát. In: ADATTÁR 11. 389–435.; Barlay, Ö. Szabolcs: Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis. Magyar Könyvszemle, 95(1979). S. 231–251.; Führer durch die Clusius-Gedächtnisstätten in Güssing. Bearb. von Stephan Aumüller. Mit zwei Beiträgen von Otto Guglia. Eisenstadt, 1973.; Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum. Eisenstadt, 1973. /Burgenländische Forschungen. Sonderheft V./

¹⁶ Jól használható a tájékozódáshoz: Sylvester János bibliográfia. Összeáll.: Nagyné Piroska Lilla. Bev.: Kuntár Lajos. Sárvár–Szombathely, 1987.; A Nádasdy udvarokról legújabbán lásd Szakály Ferenc: A sárvári "provinciális humanista kör" és a reformáció kezdetei. In: A tudomány szolgáltatásban. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993, MTA Történettudományi Intézet. 83–96.; Péter Katalin: Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről. In: Péter Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Budapest, 1995. /A Ráday gyűjtemény tanulmányai. 8./ 56–65.

¹⁷ Horváth János: A reformáció jegyében. Budapest, 1957: A Perényiek csoportja, János király körül, Nádasdy csoportja, Az enyingi Török család kötelékében.

¹⁸ Talán a legjobb példa Esterházy Tamás, akinek wittenbergi album amicorum a Zrínyi Miklós költőkönyvtárában maradt fenn. Vö. A Bibliotheca Zriniana története és állománya. — History and Stock of the Bibliotheca Zriniana. Írták és összeáll. Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovsky Géza. Szerk. Klaniczay Tibor. Budapest, 1992. Argumentum–Akadémiai Kiadó, /Zrínyi Könyvtár 4./, Nr. 309.; vö. még a Kornis peregrináció történetének dokumentumaival: Utazások a régi Európában. Válogatta, előszó, jegyzetek: Binder Pál. Bukarest, 1976, Kriterion Kiadó. /Téka, / 53–68.; Magyar utazási irodalom 15–18. század. Aválogatás és az utazó Kovács Sándor Iván, a szöveggondozás és a jegyzetek Monok István munkája. Budapest, 1990, Szépirodalmi Kiadó. /Magyar Remekírók/ 247–264., 272–280. Lásd még: Mályusz Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. Századok, 1942. 272–305., 407–434.; Vö. még: Pálmány Béla: A magyar nemesség átretegződése a kései feudalizmus századaiban. Módszertani problémák, fogalmak, források. In: A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor. Budapest, 1984, ELTE BTK. 37–59.; Magyarország története. 1526–1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó. pp. 475–604.; Péter Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században.

lett a köznemesek sorából is tudunk egyetemre menőket említeni.¹⁸

A XVI. századi köznemesek könyves tékájából gazdagságával kiemelkedik a Sárvárt élt Perneszi György (1560, 62 tétel)¹⁹ és a trencsényi Forgách Imre (1588, 171 tétel).²⁰ Nem állítható, hogy nagyon sok hasonló eruditioval rendelkező osztályos társukról tudunk beszámolni, de a Nádasdy udvar kapcsán meg kell még említeni Csányi Ákos nevét, akinek levelei alapján nem lehetett alacsonyabb felkészültsége, mint Perneszi Györgynek.²¹ Ugyanígy ismert Jóna Istvánnak, Zrínyi György udvari nemesének néhány könyve, akinek hagyatékát a főúr vásárolta meg udvari gyűjteménye számára. A történeti szakirodalomban a Rákócziak pataki prefektusa, Debreczeni Tamás, illetve az Apaffi udvar két kiemelkedő gazdasági szakembere – Udvarhelyi György és Borberek Alvinczi Péter – neve kapcsán említődik a magyarországi gazdasági értelmiség kialakulása folyamatának elindulása.²² Azt hiszem, hogy ha csak Nádasdy Tamás gazdasági tisztartóinak ismereteit vizsgáljuk meg közelebbről, akkor az előbbi állítás mellé legalább kérdőjelet illik tenni, vagyis a gazdasági értelmiség kialakulásának kezdeteit is a Mohács utáni időkben lehet keresni. Figyelemre méltóak azok a dokumentumok is, amelyek a sárvári udvar vásárlásai kapcsán keletkeztek, illetve Léka várának összeírásai, ahol ugyancsak említenek könyveket. A Bánffy család naplója joggal állítható azon források sorába, amelyek a XVI–XVII. századi hétköznapi élet bemutatásának jó kiinduló pontjai lehetnek.²³

Az említett Perneszi György és Forgách Imre könyvtárában az antik auktorok nagy szerepet kapnak. Ezt az egyébként a Kárpát-medencében általános jelenséget részben azzal magyarázhatjuk, hogy abban az országban, ahol a latin hivatalos nyelvként élt, a klasszikus olvasmányok népszerűbbek, élvezhetőbbek voltak, mint ott, ahol csupán a nyelvtanulás alapjául szolgáltak ezek a szerzők. A másik oka lehet e jelenségnek az, hogy az ókori etikai művek Magyarországon tovább szolgáltak tényleges erkölcsstanismeretek forrásaként, mint a modernebb erkölcsfilozófiai traktátusokat

¹⁹ ADATTÁR 13. 13–14.

²⁰ Bessenyei József közlésében: ADATTÁR 13/2. 3–9.

²¹ Óze Sándor: 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. kötet. Budapest, 1996, Magyar Nemzeti Múzeum.; Vö. Mályusz Elemér: A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531–1549. Levéltári Közlemények, 1923.; Istványi Géza: A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása. Budapest, 1934.; Papp László: Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból. Budapest, 1964. /Nyelvtudományi Értekezések. 44./

²² cf. Monok István: Olvasmánytörténeti forrásaink – értelmiségtörténet. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk. Zombori István. Szeged, 1988. 169–181.

²³ Sélyei Elek: Alsólindvai Bánffy nemzetség naplója. Tudománytár, 1841. 252–321.

---

könnyebben elérő olvasóknak Nyugat-Európában. A korai és a középkori egyházatyák művei nagy hangsúllyal vannak jelen mindkét gyűjteményben. A két magyar köznemes olvasmányai között gyakrabban szerepelnek teológiai művek, mint nyugat-európai osztályos társaikéban. Perneszith gyűjteménye még konfesszionálisan arctalannak mondható, Luther mellett Melanchthon, annak humanista művei elsősorban, de Kálvin is ott van. Forgách már inkább evangélikus, de ez magyarázható azzal, hogy egy generációval fiatalabb volt, addigra az egyházak elkülönülési folyamata előbbre haladt már. Kozmográfiai és természetismereti munkák terén az európai átlagot jelzik a magyar könyvjegyzékek, történeti munkákban mások, de ugyanúgy a saját ország, illetve a szomszédos területek történelmi szerepelnek a jegyzékeken, mint a jelzett területeken fennmaradtakon. Feltűnő egész Európában az, hogy a köznemesi bibliotékák polcain nem voltak ott a modernnek mondható államelméleti, politikai filozófiai munkák. E tekintetben Perneszith és Forgách összehasonlítható a német, cseh vagy éppen osztrák köznemességgel.

A németújvári Batthyány udvar esetében olyan szerencsénk van, hogy az udvar mellett működő protestáns iskola könyvtára ma is hozzáférhető,²⁴ illetve Batthyány Boldizsár könyveiről egykori könyvszámlái alapján is képet alkothatunk. Batthyány amellet, hogy franciás ízlésével, francia tudásával kitűnt kortársai közül, külön ügyelt arra is, hogy udvarát a korabeli legmodernebb udvarnak ismert wolfenbütteli rendtartása alapján szervezze. Nem csodálhatjuk tehát, hogy az udvari könyvtár, a nevelők, az udvari prédikátor jelenléte mellett a nyomda, illetve a protestáns iskola alapítására is gondot fordított. Az a teológiai ismerethalmaz, amelyet a ma a güssingi ferences rendházban őriznek, pontosan mutatja azt a modernséget és naprakészséget, amivel ezek a nyugat-magyarországi udvarok a tőlük nyugatabbra és délebbre (Itália) lévő területek szellemi központjaihoz kötődtek. Az udvarokba települő prédikátorok korszerű kézikönyvtárat tudhattak maguk mögött állónak akkor, amikor hitbéli vitáikat folytatták. Feltűnő az is, hogy a Karinthiából és Stájerországból elüldözött protestáns értelmiségiek – mielőtt az északabbra lévő városokban (Sopron, majd Ruszt), illetve Németországban letelepültek –, megpihentek ezekben az udvarokban. A ma is meglévő könyvek kéziratos bejegyzései számos exuláns nevét őrizték meg számunkra.

²⁴ Eddigi legteljesebb katalógusa: Tabernigg, Theodor OFM: Standort Katalog der Bibliothek in Güssing. Güssing, 1972. Manuskript.

Közelebb lépve azonban a Bánffy udvar és Lendva XVI. századi könyvtári kultúrájához,²⁵ biztonsággal állíthatjuk, hogy a főúr, lelkészei, az iskola tanítói, illetve az udvar környezetében élt nemesek is birtokoltak könyveket. Az itt megjelent könyvek szerzői által idézett könyvek, a filológus szakemberek által feltárt forrásaik (Tóke Ferenc Spira históriájának forrásait bőven elemezték) feltehetően megvoltak nekik vagy az udvari könyvtárban. Közvetlen forrásul szolgálhatnak Beythe István és fia, András könyvei, azok kéziratos bejegyzései. A güssingi ferences könyvtárban őrzött gyűjtemény könyveinek kritikai leírása, a könyvanyag elemzése 2002–2003-ban lát napvilágot. A Beythe családnak közel 500 műben szerepel bejegyzése. Nehéz azonban meghatározni azt a módszert, amellyel ebből az anyagból kiválaszthatóak azok a könyvek, amelyek feltehetően már Beythe Istvánéi voltak 1559 és 1574 között, amikor Lendván tartózkodott. (A bejegyzések csak elvéve datáltak.) Az első ilyen kérdés az, hogy vajon a csak Beythe András bejegyzéseit tartalmazó kötetek a vizsgálandó körbe vonhatóak-e? Elvileg kaphatott olyan könyvet apjától, amelybe az apa nem írta be a nevét, és már hosszú ideje birtokában volt. Mindössze kettő olyan könyvről tudunk, amelyik ugyanabban a kiadásban maradt fenn Beythe István, illetve a másik példány Beythe András bejegyzéssel.

Azt mondhatnánk, hogy a könyvek megjelenési éve orientálhat bennünket, bár magától értetődő, hogy egy könyvet annak megjelenése után bármikor megvehetünk. Mégis feltűnően sok régi könyve volt Beythe Istvánnak és Andrásnak is. Csak az antik szerzők kiadásait tekintve: Istvánnak ismerünk 15 ilyen könyvét, Andrásnak 25-öt. E negyven könyv közül 4 jelent meg 1520 után. Ez az arány azt is sugallhatná, hogy már István is örökölte, vagy valamelyik felosztott szerzetesi közösség könyvtárának maradványaként ajándékba kapta a terület főurától(?). Példa éppen van az esetre: a németújvári ágostonosok kolostorának több kötete Batthyány Boldizsár ajándékként került az ottani protestáns iskolába, majd a ferencesekhez, és maradt ránk az említett bibliotékában. A feltevésnek ellentmondó adatok azonban az olyanok, hogy Beythe István egyik Vergilius-kötetét 1586-ban vette, egy másikat 1587-ben. András egy Martialisát (megjelent 1510-ben) 1582-ben vett, egy 1483-ban és 1485-ben megjelent Horatius–Ovidius kolligátumot 1586-ban Németújváron szerzett, egy ugyancsak ósnyomatvány Lucianus–Ovidius kolligátumot pedig 1592-ben. Hasonló kérdések

²⁵ cf. Tantalics Béla: Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja. Zalaegerszeg, 1988.

---

természetesen ugyanígy felvethetőek, bármely tematikus csoportot választjuk is. Azt tudjuk mondani, hogy Beythe István a helvét szellemű könyveit (8 ilyen művet ismerünk) idősebb korában vette volna, és a 21 evangélikus teológiai munkát korábban. A sok régebbi könyv (a XV-XVI. század fordulóján megjelentekre gondolunk) zavarba ejtően sok a filozófiai, illetve a humanista filológiai témájúak között is, ugyanígy nem protestáns teológiai traktátus is főként a reformációt megelőző időkből származó kiadásban volt meg mindkettőjüknek.

A találgatás, illetve valószínűsítés helyett rátérnék néhány konkrét dabra, amelyek a lendvai, illetve a németújvári szellemi életre, könyves kapcsolatokra jellemzőek. Mindkét Beythe gyakorta említi bejegyzéseiben barátait, társait. „Sum Stephani Beythe et amocorum”, „Andrae Beythe et Fratrum Christianorum”. Ha nem lennének óvatosak, akár egy lendvai olvasókörről is beszélhetnénk az ilyen bejegyzések kapcsán.²⁶ A környék köznevelésének nevei bukkannak fel a bejegyzésekben, akik könyvet adnak a Beythéknek, vagy akitől ők könyveket vásárolnak: Christophorus Kraleczyk, Casparus Dragonus (Sárkány Gáspár?), Horváth Boldizsár, vagy Szabó András cubicularius. Lendvát illetően talán a legérdekesebb bejegyzés egy 1495-ös Cicero-kiadásban maradt fenn, amely szerint a könyvet Beythe István Tőke Ferencről kapta. Egy másik antik szerző, Martialis műveit pedig Tőke özvegyétől vette meg az udvari prédikátor.

A városi polgárság olvasmányai Nyugat-Magyarországon

Forrásfeltáró munkánk Szegeden kezdettől fogva az olyan dokumentumok feltárására irányult, amelyek a könyvek birtoklásáról, olvasásáról jegyzékszerűen íródtak.²⁷ Nem jelenti ez azt, hogy nem figyeltünk a nem jegyzékszerű forrásokra, vagy azokat ne regisztráltuk volna.²⁸ Mostani elemzésünk szempontjából azonban alapvetően a könyvjegyzékek bemutatását tartjuk fontosabbnak. Hangsúlyoznunk kell azt a sajnálatos tényt, hogy a

²⁶ Monok István: „Libri in publica libraria exules scholastici”. Kísérlet egy fejléc értelmezésére, avagy a városi közösségi könyvtárak kialakulásáról Magyarországon. In: Tarnai Andor- emlékkönyv. Szerk. Kecskeméti Gábor. Bp., 1996. 181-187.

²⁷ Könyvjegyzéknek nevezünk minden olyan feljegyzést, amely legalább 5 különböző tételt említ, s ezeknek a tételeknek legalább a könyv mivoltuk kiderül. Cf. KtF I. pag. X.

²⁸ GRÜLL 1997. Ezeket alaposan kiaknázva született meg. ADATTÁR 18/1-2. minden ilyen apró adatot is közöl.

magyarországi mezővárosokból általában is kevés olyan dokumentum maradt ránk, amelyek az olvasási szokásokról, vagy az olvasás tartalmáról tájékoztatva, Lendváról pedig semmi ilyet nem ismerünk.

E területről a következő helyiségekből maradtak ránk könyvösszeírások (1535–1720): Borsmonostor (1), Csanak (1), Fertőszéleskút (1), Fraknó (2), Kabold (1), Kismarton (2), Kőszeg (24), Németújvár (5), Nezsider (2), Páli (1), Pátfalu (1), Ruszt (34), Sopron (142).

Kialakított tipológiánk szerint az összesen 217 jegyzékből 3 katalógus (1614 Kőszeg, a város tanácsának könyvei; 1651–1656 Németújvár, Batthyány-könyvtár; XVIII. század eleje Fraknó, Eszterházy-könyvtár);²⁹ 3 a felsőbb hatóság elrendelte leltár alkalmával készült (a kőszegi katolikus plébánia javai 1535-ben, a veszprémi püspökség soproni házában (1571) és a soproni Szent Lélek templomban (1608) őrzött ingóságoknak jegyzéke);³⁰ 5 könyvvásárláskor készített jegyzék, vagy számla (1571–1588 Batthyány Boldizsár, 1651–1652 Batthyány Kristóf és Pál számára vett kötetek, 1665–1669 Lang Mátyás beszerzései a soproni evangélikus gyülekezet könyvtára számára, és tulajdonképpen ide sorolható az az 1619-ből való jegyzék, amelyben Eberhardt Getzner strassbourgi könyvkereskedő felmérte Daniel Gruber kismartoni könyvtárát, s feltehetően meg is vette a gyűjteményt (1619), továbbá az a jegyzék, amelyet a németújvári ferencesek állítottak össze Batthyány Ádámnak a számukra szükséges, és később megkapott könyvekről.)³¹ Egy Sopronban előkerült jegyzék a tübingeni Ungnad-Truber-nyomda kiadványairól pedig jól bizonyítja, hogy a térség kereskedői érdekeltek voltak a szlovén és horvát reformáció nyomtatott termékeinek terjesztésében.³²

A 217-ből 208 jegyzékszerű összeírás hagyatéki inventáriumban maradt fenn, s ez megfelel nem csak az egyéb magyarországi, de az európai városok forráshelyzetének.

A Nyugat-Magyarországról előkerült olyan hagyatéki leltárak, amelyek

²⁹ KtF VI. 21. (ADATTÁR 18/2. 34–39.), KtF I. 92.(ADATTÁR 11. 268–278.), KtF III. 146. (ADATTÁR 18/2. 162–181.)

³⁰ KtF VI. 1. (ADATTÁR 18/2. 31.), KtF VI. 5. (ADATTÁR 11. 68.), KtF VI. 13. (ADATTÁR 18/1. 15.)

³¹ KtF I. 30. (ADATTÁR 11. 389–435.), KtF I. 87.(ADATTÁR 11. 279–281.), ADATTÁR 18/1. 479–536., KtF II.4. (ADATTÁR 18/2. 185–189.)

³² cf. F. Dedic: Verbreitung und Vernichtung evangelischen Schrifttums im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation. Zeitschrift für Kirchengeschichte, 57(1938) 433–458.; Grill, Tibor–Monok, István: Der Katalog der Ungnad–Truber Druckerei in Urach (Tübingen) im Bestand des Stadtarchivs von Sopron (Ödenburg) in Ungarn. Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte. 1992. 77–81.

ben könyvjegyzéket találtunk, elégséges alapot szolgáltatnak arra, hogy az egyes városok polgárainak olvasmányanyagát összehasonlítsuk. Összehasonlításként néhány adat az ország más területeiről: Beszterce: 79; Kolozsvár: 32; Nagyszeben: 84; Brassó 50; Segesvár: 50; Kassa: 69; Lőcse: 71; Besztercebánya: 113; Körmöcbánya: 32; Selmecebánya: 73.³³

Az említett könyvjegyzékek egyes tételeinek feloldása, tárgyszavazása után lehetőség lesz majd egy nagyon impozáns statisztikai elemzést adni arról, hogy a vizsgált városok olvasmányműveltsége például a konfesszionális együvé tartozás ellenére mennyire más, vagy éppen ezért mennyiben hasonló. Lesznek különbségek természetesen az olyan városok esetében, mint Kolozsvár, Kassa, vagy éppen Kőszeg, hiszen e városok lakosságának vallási összetétele nem olyan egyszínű, mint mondjuk Beszterce, Lőcse, Selmecebánya vagy Sopron esetében.

Valóban. Az elsőként említett három város hagyatéki jegyzékeiben – a tulajdonos foglalkozásától tulajdonképpen függetlenül – gyakrabban ott találjuk a más konfesszióhoz tartozó szerzők munkáit, illetve az olyan szellemi áramlatok képviselőit, amelyek a toleráns, a más vallással való megbékélést célzó teológiai nézeteket vallották. A szász filippizmus, az irénizmus, vagy éppen a pietizmus neves szerzői – a könyvjegyzékek szerint – a vegyes lakosságú városokban gyakrabban vannak jelen.³⁴ Természetesen mondhatjuk ezt első reakciónkkal.

Jól látszik, hogy ha az egyes szerzők gyakoriságát tekintve más-más sorrendet tudunk felállítani, Sopron, Ruszt, Lőcse, a bányavárosok, Beszterce, Brassó és Nagyszeben is a luteránus ortodoxia biztos támaszai lehettek. Sopronban Luther, Philipp Kegelius, Johannes Habermann, Conrad Dietericus, majd meglepetésre Johann Arndt a sorrend, de rögtön ezután Johann Spangenberg következik, s az első tízbe csak nehezen fér bele Melanchthon.³⁵ Ruszton Luther, Spangenberg, Selnecker, Aegidius Hunnius, Kegelius és Simon Pauli sorrend állítható fel. A lőcsei anyagban is egyértelmű a nem filippista wittenbergi teológusok túlsúlya, igaz, Johann Arndt ott is gyakran szerepel. A kései jegyzékeken azonban nem sűrű-

³³ cf. ADATTÁR 15., ADATTÁR 16/2.

³⁴ Monok István: Ortodoxia és humanitás. Iskolakultúra, 1996/9. 28–33.; Uő.: Lutherische Orthodoxie, sächsischer Philippismus und Irenismus im Lesestoffe des lutherischen Bürgertums in Ungarn. In: Bürgerliche Kultur im Vergleich. Deutschland, die böhmischen Länder und das Karpatenbecken im 16. und 18. Jahrhundert. Hrsg. von István Monok, Péter Ötvös. Szeged, 1998, Scriptum Rt. 71–80.

³⁵ GRÜLL 1997. részletes, művekig elmenő statisztikát ad.

³⁶ ADATTÁR 13/2. 227–326.

sődnek a pietista szerzők előfordulásai.³⁶ A bányavárosok esetében is az említett nevek szerepelnek első helyen, de ott a korai pietizmus jeles alakja nem fordul elő.³⁷ Az erdélyi szász városok lakossága is – s Gustav Gündisch ezt nagyon ki is emeli tanulmányaiban³⁸ – a Luthert híven követőket, s az óvatosan változókat kedveli.

Ehhez a képhez hozzátartozik az is, hogy a református egyházkerületekben, főként a Tiszán inneni és az erdélyi kerületekben Melanchthonnak és tanítványainak a jegyzékek tanulsága szerint is nagy kultusza van, s természetesnek mondható a századforduló heidelbergi irénikus gondolkodóinak a jelenléte is.³⁹ Már a gondos statisztika is figyelmeztet persze, hogy a most jellemzett evangélikus városokból előkerült jegyzékek tulajdonosai között viszonylag kevés a lelkész, a tanár. E réteg a református tulajdonosú jegyzékek esetén előfordulási arányaiban jobban képviselteti magát. Mégis maradnak olyan kérdőjelek, amelyek a könyvjegyzékekből készített statisztika tanulságainak érvényességét vitatják.

Gustav Gündisch többször hivatkozott kötetében kiadja Matthias Schiffbaumer superintendensnek az általa, possessorbejegyzések alapján rekonstruált könyvtárkatalógusát. E katalógusban a filippista szerzők jelentős arányban vannak jelen. Soha nem talákoztunk olyan erdélyi luteránus hagyatéki leltárral, amelyben ilyen mértékben ez így lett volna. Kivétel? Az ortodox erdélyi luteránus egyház mindenestre őt választotta püspökének.

De hogy mostani konferenciánk témájához közelebbi példát mondjak: hol van David Chytraeus, aki 1568–1569 fordulóján Alsó-Ausztria és Stájerország reformátora volt, s Agendát is írt ezen egyházaknak?⁴⁰ Kőszegen gyakran előfordul, mint ahogy a filippisták is. De Ruszton soha, Sopronban

³⁷ Viliam Čičaj: Bányavárosaink olvasmányműveltsége a XVI–XVIII. században. Szeged, 1994. /Olvasmánytörténeti Dolgozatok IV./

³⁸ cf. Gündisch, Gustav: Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte. Köln–Wien, 1987, Böhlau. /Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. 14./

³⁹ cf. ADATTÁR 14., ADATTÁR 16/2.

⁴⁰ A magyar szakirodalomban Holl Béla írt összefoglaló tanulmányt erről: Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól. (Beiträge zu den ungarischen Beziehungen von D. Chytraeus.) Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. Szeged, 1981. 55–63.; cf. Reingrabner, Gustav: Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation. Wien–Köln–Graz, 1981.; Reingrabner, Gustav (red.): Evangelisch im Burgenland. 200 Jahre Toleranzpatent. Ausstellung in der evangelischen Kirche zu Oberschützen. 21. Mai bis 26. Oktober 1981. Oberschützen, 1981. 21–57.; illetve: Pataky László: Az őrségi református egyházmegye története. Bp., 1992, Szabad Tér Kiadó.

---

ritkán, s a felvidéki városokban is csak véletlenszerűen. Míg a rostocki egyetem, annak professzorai, Chytraeus és a magyarországi evangélikus egyház kapcsolata más források alapján sokkal élénkebbnek tételezhető fel, könyvjegyzékeink hallgatnak e kapcsolatról.

A városi polgárság olvasmányairól összegzésként elmondhatjuk, hogy a ruszti és a soproni orthodox lutheranizmus mellett Kőszegen a protestantizmusnak lényegesen több szellemi áramlatával találkozhatunk, elsősorban is a szász filippizmus és a heidelbergi irénizmus képviselőivel. A XVII. század folyamán a soproni könyvanyag gazdagodása a világibb témakörök irányába tolódott el, a könyvtárak nagyobbak lettek, tematikailag heterogénebbekké váltak. Ruszton ez a tartalmi gyarapodás, nyilván anyagi okokból, nem következett be.

Kőszegen a könyvanyag a XVII. század végére elveszítette frissességét. Természetes módon több ugyan a hungaricum, ez azonban csak a századelső élnék teológiai, vallási csatározásainak emlékét őrizte, s a könyvanyag konzervatívvá vált.

A katolikus szerzők jelenléte – kivéve néhány katolikus hagyatékot – csak jelképes, illetve azok a művek voltak jelen a bibliotékák polcain, amikkel a protestáns szerzők vitába szálltak.

A forrásainkban jelzett egyes könyvtételek azonosítása után elkészítendő statisztika minden bizonnyal pontosabban fogja bemutatni mindazokat a jelenségeket, amelyeket az előbbieken érintettünk. Mégis szükségesnek láttuk az általunk fontosnak vélt tendenciákat a könyvjegyzékek első olvasata után is rögzíteni.

Előadásom végén megismétlem: az a sajnálatos helyzet, amelyet Lendva korabeli olvasmánytörténeti forrásainak hiánya jelent, nem jelenti egyben azt is, hogy a város és a főúri udvar XVI–XVII. századi műveltségének megítélésakor semmilyen kiinduló pontunk nincsen: a nyugat-magyarországi terület általános jellemzésével talán adalékkal szolgálhatunk ennek a hiánynak az eltüntetéséhez.

Rövidítve idézett forrásközlemények:

ADATTÁR 11–19.

Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Sorozatszerkesztő Keserű Bálint, Balázs Mihály

11. A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és gyűjtése. Sajtó alá rend., függelék: Herner János, Monok István. Szeged, 1983. 645 p.

12. A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegy-

---

zéke. Kísérőtanulmánnyal közreadja: Berlász Jenő. Sajtó alá rend., mutató: Keveházi Katalin, Monok István. Munkatárs: Varga András. Szeged, 1984. 343 p.

12/2. A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587) Gulyás Pál olvasatában. Szerk. Monok István. Bev. Ötvös Péter. Bibliográfia: Varga András. Szeged, 1992. 281 p.

12/3. A Dudith-könyvtár. Részleges rekonstrukció. Összeáll. és az előszót írta: Jankovics József, Monok István. Szeged, 1993. 207 p.

13. Magyarországi magánkönyvtárak I. (1533–1657). Sajtó alá rend. Varga András. Bp.-Szeged, 1986. IX, 259 p.

13/2. Magyarországi magánkönyvtárak II. (1580–1721). Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Katona Tünde, Latzkovits Miklós, Varga András. Szerk. Monok István. Szeged, 1992. VII, 329 p.

13/3. Magyarországi magánkönyvtárak III. Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya. (Előkészületben, sajtó alá rendezi Viliam Čičaj, Monok István, Németh Noémi)

13/4. Magyarországi magánkönyvtárak IV. Pótlások. (tervben)

14. Partiumi könyvesházak 1623–1730. (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah). Sajtó alá rend. Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András. A kötetet és a mutatókat összeáll. Monok István, Varga András. Bp.-Szeged, 1988. 588 p.

15. Kassa város olvasmányai 1562–1731. Sajtó alá rend. Gácsi Hedvig, Farkas Gábor, Keveházi Katalin, Lázár István Dávid, Monok István, Németh Noémi. Mutató: Farkas Gábor, Varga András. Szerk. Monok István. Szeged, 1990. XII, 226 p.

16/1. Erdélyi könyvesházak I. Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604). Szerk. Monok István. Szeged, 1991. 171 p.

16/2. Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely. Jakó Zsigmond anyaggyűjtésének felhasználásával sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor. Mutató: Farkas Gábor, Varga András. Szerk. Monok István. Szeged, 1991. X, 246 p.

16/3. Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki család és környezete. Vegyes források. Sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Varga András. Szerk. Monok István. Szeged, 1994. [1995] XVI, 375 p.

16/4. Erdélyi könyvesházak IV. Csíksomlyó. (előkészületben)

16/5. Erdélyi könyvesházak V. Beszterce, Brassó, Nagyszeben, Seges-

vár. (előkészületben)

17/1. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Túróc, Ungvár. Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Monok István, Pozsár Annamária, Varga András. Szerk. Monok István, Varga András. Szeged, 1990. 330 p.

17/2. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II. Nagyszombat 1632–1690. Sajtó alá rend. Farkas Gábor Farkas. Szeged, 1997. (Fejezetek az Ötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből 18.) 381 p.

18/1. Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Red. von István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1994. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XIII.) XI, 578 p.

18/2. Lesestoffe in Westungarn II. Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt). Hrsg von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1996. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XV.) 312 p.

19/1. Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Sajtó alá rend. Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged, 2001. 499 p.

19/2. Protestáns intézményi könyvtárak. Sajtó alá rend. Monok István, Oláh Róbert, Simon Melinda. Szerk. Monok István. (előkészületben)

19/3. Intézményi könyvtárak Magyarországon. Kiegészítő kötet. Szerk. Monok István. (előkészületben)

20. Kumulatív index a 11–20. kötetekhez. (tervben)

KtF I–XI.

Könyvtártörténeti Füzetek. Sorozatszerkesztő Monok István

I. Magányújtemények Magyarországon 1551–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Font Zsuzsanna, Herner János, Kokas Károly, Monok István. Szerk. Monok István. Szeged, 1981. XXIX, 219 p.

II. Magányújtemények Nyugat-Magyarországon 1555–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Herner János, Keveházi Katalin, Kokas Károly, Monok István segítségével Bariska István, Kovács József László, Ötvös Péter, Tirnitz József. Szerk. Monok István. Szeged, 1982. XVIII, 161 p.

III. Magányújtemények Magyarországon 1545–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Herner János, Monok István. Szeged, 1983. XX, 171 p.

IV. Magányújtemények a királyi Magyarországon és az Erdélyi fejed-

---

lemségben 1533–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Font Zsuzsa, Herner János, Katona Tünde, Keveházi Katalin, Kiss Éva, Kokas Károly, Latzkovits Miklós, Monok István, Rideg László, Varga András. Szerk. Herner János, Monok István. Szeged, 1985. XVII, 190 p.

V. Magyarországi magángyűjtemények 1561–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Farkas Gábor, Gácsi Hedvig, Katona Tünde, Keveházi Katalin, Latzkovits Miklós, Monok István, Németh Noémi. Szerk. Monok István. Szeged, 1989. XIII, 149 p.

VI. Intézményi gyűjtemények 1535–1721. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Farkas Gábor, Monok István, Németh Noémi. Szerk. Monok István. Szeged, 1989. XIX, 146 p.

VII. Intézményi és magángyűjtemények Magyarországon 1722–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Monok István, Varga András. Szerk. Monok István. Szeged, 1990. XIV, 159 p.

VIII. Intézményi és magángyűjtemények Magyarországon 1552–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Monok István, Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged, 1997. XIII, 175 p.

IX. Intézményi és magángyűjtemények Magyarországon 1551–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Vilam Cicaj, Monok István, Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged, 2001. X, 240 p.

X. Erdélyi szász intézményi és magángyűjtemények 1578–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Monok István, Ötvös Péter, Verók Attila. Szerk. Monok István. Szeged, 2001. XI, 257 p.

XI. Intézményi és magángyűjtemények 1589–1750. Összeáll. Monok István, Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged, 2001. XVIII, 143 p.

Tartalomjegyzék

Szépirodalom

Bence Lajos

Vers magunkról, avagy kósza emlékek 56-ról 9

Balazsek Dániel

Kettéhasadó sziklatömeg 14

Röpke halállal 15

Péntek Imre

Szigetek 16

Ferenczes István

Haza, az éjben 17

Zágorec-Csuka Judit

Szolgálat 19

Őszidőben 20

Ha jó leszél 21

Újszállási Lajos

Sorstársak 22

Göncz László

Debrecen ősszel 23

Varga József

Orgonabontáskor 24

Szem, Száj, Fül 25

Krúdyhoz a Kéhli vendéglőben 26

Czimmermann Toplák János

Berlinben őszi szélben 27

Halász Albert

Borba(n) 32

Vonat 32

Naputazó 33

Láz 34

Simek Valéria

Tél és szél 35

Dér 35

Téli este 36

Zágorec-Csuka Judit

Lelkemen hordoztalak, hogy sikerüljön végre 37

Művelődéstörténet

Hubert Ildikó

Kulcsár György, a postillaíró 44

Monok István

Nyugat-magyarországi olvasmányok
a XVI-XVII. században 51

Bánfi Szilvia

A Hoffhalterek nyomdásztevékenysége
a 16. századi Magyarországon 67

Nagy Zoltán

Kulcsár György Postillák című művének
újrakiadási munkálatai az OSZK-ban 73

Göncz László

A könyvkiadás és az írott szó szerepe a nemzeti tudat
formálásában a Mura mentén 76

Papp József

Lendvai nyomdatörténet 82

Történelem, irodalomtörténet

Molnár András:

Kossuth és Deák 92

Göncz László

Vita a turniščei
(bántornyai) hősi emléktáblákról 99

Bence Lajos

Halicanumi üzenet
a tér és az idő pecsétjével 112

Kultúra, hagyomány

Zágorec-Csuka Judit

Nemzetiségi könyvtárak
Szlovéniában 120

Varga József

Gondolatok Krúdy Gyuláról 128

Hagymás István

Magkor 134

Lendvai Kepe Zoltán

Húsvét egy kapcai családban 2002-ben 150

Nyelvtudomány

Varga József

Nyelvi kölcsönhatás 160

Recenzió, kritika

Mohos Mária

A szlovén-magyar nyelvhatárról készült adatfelvételek,
tudományos feldolgozások és kutatások 168

Varga József

Kanizsa József: Őszi izzásban 175

Bence Lajos

A 60 éves Péntek Imre köszöntése 185

Mák Ferenc

Álmainkban minden másként van 189